

УДК 821.161.2:398

Наталія Логвіненко

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Українські письменники завжди знаходили в народно-поетичному мистецтві джерела глибокого пізнання навколишньої дійсності, художнього і філософського осмислення загальнолюдських проблем. Олесь Гончар був глибоким знавцем фольклору і не уявляв високохудожнього мистецтва без творчого освоєння народно-поетичних скарбів кожним із митців.

Стаття присвячена з'ясуванню фольклорних джерел творчості письменника на уроках української літератури у 8 класі, що передбачає застосування частково-пошукового методу у процесі самостійної роботи учнів, формування їхніх гуманістичних поглядів.

Ключові слова: *Олесь Гончар, «Фантазія місячної ночі», народна пісня, легенда, образ-символ, метод текстового дослідження, повільне читання.*

У програмі «Українська література» наголошується, що в контексті світових процесів глобалізації, в індивідуальному національному самоусвідомленні, самозбереженні й самоствердженні значення української літератури незаперечно й важливе, бо вона є «потужним носієм ідентичності нації, її генетичного коду». Як відомо, важливу роль у цьому процесі відіграють твори фольклору, що сприяють реалізації можливостей збе-

регти родовідне коріння, історичну пам'ять нації, оскільки є, за Б. І. Степанишиним, утіленням національної сутності нашого народу, його колосального багатства. Крім того, сучасна вітчизняна філологія незаперечно визнає український фольклор як багатий «статутний капітал» нашого письменства різних періодів, як основу всієї української культури і мистецтва. Доведено, що висвітлення взаємодії цих двох художніх систем дає змогу краще зрозуміти історичні шляхи розвитку українського художнього слова, рух літературного процесу, увиразнити специфіку образного мислення численних митців. Що і ставить у низку **актуальних** проблему з'ясування фольклорних джерел творчості майстрів художнього слова на уроках української літератури.

З огляду на це визначили **мету** статті – висвітлення методики з'ясування фольклорних джерел творчості Олесь Гончара – воістину національного письменника, який умів в океані рідної мови знайти слова, що несли в собі код нації. Він зазначав: «Талант виростає з нації, як та квітка зі стебла, тому відірвати свою долю від долі нації – означає загинути».

На жаль, творчий доробок Олесь Гончара у шкільних програмах представлений лише кількома новелами,

для додаткового читання рекомендовано романи «Берег любові» і «Бригантина»; оновлені програми для профільного навчання виділяють проведення читацького практикуму за «Щоденниками» Олеся Гончара. Хоч сьогодні ні в кого не викликає сумніву, що Олександр Гончар – класик світового масштабу, гуманіст, мудрий учитель, кришталеву чистий взірець совісності і громадянської мужності, як це, зокрема, зацентрував С. Олійник: «Гончар – явище того порядку, що й Скворода, Шевченко, Франко, Леся, Тичина, Довженко, Рильський. Він належить до найосвіченішої когорти національних СВІТОЧІВ. Олександр Гончар – особа неординарна уже тим, що він творець, творець прекрасного. Він – блискучий майстер слова <...>. Коли вчитуєшся у тексти його творів, здається просто невичерпним саме розкошування в слові й водночас відшукування глибин рідної мови. Проблема духовності, пошуки „формули вічної краси” є провідними у творчості Олександра Гончара».

Чи знають наші учні, що Міжнародний біографічний центр у Кембриджі (Англія) визнав Олександра Гончара «Всесвітнім інтелектуалом 1992/3 років»? Задаймо і собі запитання, чи варто залучати наших вихованців до духовного світу таких Велетів?

Науковці зазначають, що новітні дослідження проблеми фольклоризму в контексті сучасної української літератури сприяють переосмисленню оцінок учених у поглядах на творчі здобутки авторів другої половини ХХ ст.; а сучасний стан «наукового осмислення літературно-фольклорних взаємин попередніх десятиліть характеризується зміною пріоритетів, зміщенням у бік виявлення незаідеологізованості та способу зображення відповідно до творчого так званого „методу соціалістичного реалізму”, тобто з’ясування світоглядної органічної парадигми зображення людини та довкілля у доробку митців» [7].

Творчість О. Гончара маловивчена з погляду трансформації і синтезу фольклору в ній. Дослідники відзначають, що в минулому та й нині доробок видатного українського літератора досліджували дещо односторонньо. Проте аналіз творчості О. Гончара демонструє яскравий, гармонійний фольклорний складник, як прямі, так і трансформовані його форми, що дає підставу для осмислення спадщини прозаїка власне з фольклористичних позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що творчість О. Гончара не втрачає своєї популярності саме через використання письменником фольклорних джерел: фольклорних мотивів, образів-символів, яскравих національних характерів героїв, тих народних цінностей та світоглядних орієнтацій, які вплинули на формування української нації загалом.

Монографічні дослідження творчості класика української літератури попередніх років (М. Наєнко, Л. Новиченко, А. Погрібний, І. Семенчук та ін.) і новіші публікації (В. Біляцька, А. Буднік, М. Гуменний, Н. Малинська, П. Новікова, В. Святовець та ін.) демонструють, і побіжно, і ґрунтовно, зв’язки письменника з народно-поетичною творчістю в його романістиці й публіцистиці.

Зокрема, А. Буднік зазначає: «Олександр Гончар активно і творчо трансформує фольклорний матеріал з метою увиразнити, надати психологізму і ліричності, морально-етичної багатоаспектності і національного колориту не тільки прозі, а й щоденниковим записам» [2]; а за твердженнями В. Біляцької, митець звертається до народнопоетичної творчості як до джерела образної поетики, щоденникові записи фіксують етапи фольклорного його мислення [1, с. 205].

П. Новікова вважає, що саме щоденникові записи насамперед дають змогу простежити процес формування майбутнього митця, а також фольклорне підґрунтя його творчості. Особисті записи О. Гончара демонструють засвоєння ним фольклоризмів ще з дитинства, саме тому ці знання виринають у творчості митця на підсвідомому рівні [7].

Літературознавець М. Гуменний наголошує, що в романах О. Гончара фольклор виконує багатоаспектні функції, впливає на їхню «архітектоніку на різних рівнях – на рівні сюжетно-композиційної структури, на рівні диференціації позиції автора, на рівні етико-психологічного аспекту, на рівні уявлень про історичний характер відображених подій» [5, с. 78]. Учений зазначає, що творчість О. Гончара як яскрава сторінка української літератури тісно пов’язана з рідним фольклорним ґрунтом, поза яким зрозуміти її неможливо. У генеалогії фольклоризму письменника провідне місце належить ліричним народним пісням, легендам, обрядам. Письменник вільно використовував народнопоетичні джерела у своїх творчих пошуках, підпорядковуючи їх своїм ідейно-художнім завданням, власному стилю, а в окремих випадках трансформовав, по-новому переосмислював їх [5, с. 101–102].

Отже, аналіз фольклорних джерел творчості О. Гончара на уроках української літератури допоможе глибше зрозуміти особливості художнього мислення, стильових прагнень, поетики його творів, розкрити інтелектуально-естетичний та етичний потенціал художніх образів і самого автора.

Слово Олександра Гончара, його внутрішній світ, людяність виростили з казки, пісні, молитви, колядки, з його генетики українця. Кожен рядок його творів, зауважував Б. Олійник, променить гордістю українця за свій край, таємниці фольклору, людську доброту сердечну. Сам письменник не переставав дивуватися тій кількості пісень, що їх співали тільки на його Тернівщині. Без пісні, образу-оберега, фольклорного символу неможливо уявити прозу Олександра Гончара. «Читаючи її, часом задумуєшся – чи проза перед тобою? Скільки в ній поезії, барв, які дають невичерпні фольклорні джерела!» [3, с. 123].

Авторська програма з української літератури для 12-річної школи рекомендувала вивчення уривків з роману Олександра Гончара «Берег любові» у 8 класі [11, с. 23]. Застосовуючи частково-пошуковий метод, словесник як суб’єкт навчального процесу організовує дослідницьку роботу над текстом вставної новели роману «Фантазія місячної ночі» – після самостійного повільного її прочитання і колективного обговорення змісту: про що но-

вела, чим зацікавила, над чим спонукала замислитися, які картини виникали в уяві під час читання, чи все було зрозумілим та ін. З огляду на хід обговорення можемо запропонувати восьмикласникам поміркувати і над такими питаннями:

– Вставна новела «Фантазія місячної ночі» – ретроспекція в тисячоліття. Як ви це розумієте?

– Закоханий в Інну Ягнич (дівчину, яка написала пісню «Берег любові») археолог Росавський із захопленням говорить про її творчий таланти, називає Сафо, сучасною Марусею Чурай, «якій судилося оспівати це надбережжя... <...> І той легендарний Овідій, – він би вас теж оцінив» [3, с. 20].

– Хто такий Овідій? Як ставиться до варварів-скіфів, на чіх землях йому довелося завершувати свій життєвий шлях?

– «Блискуче оповідання про Овідія, що несподівано входить у фабулу „Берег любові“, є не що інше, як художній трактат про невмирущість людської честі й чесної непокори, про цілюще й прадавнє джерело гуманності» [8, с. 150]. Дмитро Павличко вважає, що розповідь про Овідія, як і всі історичні романи О. Гончара, стала ліричною рефлексією нашого сучасника, спрямованою на облагородження помислів цілого людства. Виловіть, будь ласка, свої міркування.

– Чому критики визначили жанр вставної новели як високопоетична легенда-пісня?

– Як подано в новелі портрети персонажів: як образи конкретної людини чи як характерологічний тип певної епохи (це часто спостерігаємо в народних легендах)?

– «Гончар <...> прагне створити ідейно-насичений, колоритний образ для відображення ідеї твору, як це робиться в народних піснях», – говорить І. Семенчук. Чи можете підтвердити думку літературознавця своїми міркуваннями після прочитання новели?

– «За силою узагальнюючої думки пісня з її глибоко філософським символічним змістом співмірна з поняттям „життя“». Доведіть слухність слів І. Семенчука.

– Увесь роман «Берег любові» дослідники назвали *піснею вітру в парусах*. Чому?

Щоб дати відповіді на ці та й інші запитання, запропонуємо учням провести дослідження фольклорних джерел творчості О. Гончара, оскільки, читаючи новелу, вони не могли не помітити, що саме народна пісня допомогла Овідієві, римському поетові, засланому до «варварів-скіфів», як пише М. Жулинський, «завершувати свій життєвий шлях на землі з волі всесильного Августа», пізнати душу народу, змінити погляди на вічність могутнього Рима, на «поступ його залізних легіонів»: «...він з подивом і радістю усвідомлює: сліпа, холодна і жорстока сила спаде, розлетяться вщент легіони, а пісня буде жити, бо вона народжується із світлої душі народу, з кохання, з любові до людини, з віри в безсмертя народу і людства» [6, с. 370]. «– Риме, і ти, Октавіане Августе! Вицент розлетяться твої легіони, пісня її все переживе! – І тільки він знав, звідки в ньому вперше з'явилось оце безстрашя поета» [3, с. 27]. М. Жулинський справедливо наголошує, що «саме так народжується <...>

„спадкоємність людського в людині...”» [6, с. 370]. «*Беззбройний блукав степами, заводив розмови з веринником, із волопасом. І йому було їх не страшно, вони, виявляється, здатні на приязнь, на мудрість і жарт... І ось тоді він для себе відкрив, що перед ним – люди. І ці люди вечорами розкладали серед степу свої розкішні багаття, частували римлянина смаженою, овечим сиром та медами, а потім співали. Ці люди мали здатність до співу! Співали, як Орфеї, як давні твої боги, ні, краще за богів...»* [3, с. 24–25]».

Для успішного аналізу фольклорних джерел творчості письменника використовуємо розроблену вченими (за С. Росовецьким, Р. Дорсоном) методику елементарного розпізнавання у літературному творі уснопоетичних за походженням елементів, яка визначає послідовність завдань:

– пошук біографічних свідчень про контакти письменника з усною традицією;

– розв'язання питання про наявність у творі фольклорного впливу;

– розпізнавання виду (мотив, образ, сюжет, стилістика) виявленого фольклорного впливу;

– визначення жанрової специфіки усного об'єкта рецепції;

– визначення його національної (етичної) належності;

– пошук найближчих до усного об'єкта рецепції фольклорних варіантів і текстуальні зіставлення з літературним твором із метою визначення обсягу (ступеня) використання їх у ньому, напрямів і засобів трансформації [9, с. 68].

Після проведення дослідження (індивідуального, парного, групового, колективного) обговорюємо його результати і спонукаємо учнів прочитати весь роман «Берег любові» – твір філософського змісту про сенс людського життя, про відповідальність і причетність кожного з нас до всього, що діється на землі, назва якого має символічний характер, як і більшість назв творів Олесея Гончара. «Берег любові» як образ-символ пронизує всю тканину художнього твору, новели вставної зокрема, і сприяє розвитку та динаміці сюжету (непривабливий далекий край, край варварів, для Овідія став берегом любові, що повернув йому молодість, кохання, повернув до творчості, до життя). Крім того, науковці відзначають, що назва роману «Берег любові» символізує образ берега, який надає сонячне світло всій розповіді, з'являючись то як реальна картина, то як романтичне світовідчуття героїні. Берег – це наші духовні витоки, що супроводжують нас упродовж життя [4].

Отже, колективне обговорення проблеми дало змогу учням констатувати, що без пісні, легенди, приказки, прислів'я, символічного образу неможливо уявити прозу О. Гончара. Пісня в новелі «Фантазія місячної ночі» є ідейною домікантою твору. А розповідь про римського поета в легендарній формі є визначальною рисою художньої системи митця і свідчить, що засвоєння письменником фольклорної спадщини було плідним і слугувало для нього «точкою відліку».

Аналіз фольклорних джерел творчості Олеса Гончара за методикою елементарного розпізнавання в літературному творі уснопоетичних за походженням елементів сприяло виявленню біографічних свідчень про контакти письменника з усною традицією за щоденниковими записами; наявності у творі впливу народної пісні (вона була для митця найпоетичнішим і найніжнішим «виквітом слова народного», що обороняла його душу і красу), легенди, символічних образів; їх національної (етичної) належності; напрямів і засобів трансформації. Учні поглибили своє розуміння народнопоетичної скарбниці, блискучим знавцем якої виявив себе Олесь Гончар.

Самостійне опрацювання школярами деяких критичних матеріалів переконливо довело, що творчість О. Гончара завжди була, є і буде популярною та актуальною саме через наявність у ній фольклорного аспекту: фольклорних мотивів та символів, описів народного життя, суто національних рис характеру головних героїв та історичних подій, які вплинули на формування української нації [7]. У його творах постав «багатобарвний світ мистецтва, в якому з дивовижним художнім тактом в єдине ціле синтезувались безпосередні враження життя і символіка народної пісні, буйна стихія народної міфології і надбання світової культури, голос інтуїції й скарби знань. Такі речі міг творчо поєднати лише високоерудований художник-професіонал» [3, с. 390], – так оцінював творчість Т. Шевченка О. Гончар. Таким було і його мистецтво.

Перспективу подальшої розробки проблеми вбачаємо в інтертекстуальному прочитанні роману «Берег любові», який, як і пісня-легенда «Фантазія місячної очі», має багатий зміст. Адже Олесь Гончар захоплювався творчістю Юрія Яновського, для якого авторитетом у творчості був англійський письменник Джозеф Конрад. Саме таке прочитання дає змогу вивчати українську літературу і у світовому контексті. А самостійні дослідження учнів різних тематичних проблем сприяють виробленню художніх смаків, розумінню унікальності культур, поглядів, звичаїв, що веде до кроскультурної грамотності для інтеграції із широким світовим соціокультурним простором.

Література

1. Біляцька В. П. Український фольклор в «Щоденниках» Олеса Гончара / В. П. Біляцька // Таїни художнього світу (до проблеми поетики тексту) : зб. статей. – Донецьк : ДНУ, 2008. – С. 201–214.
2. Буднік А. О. Народнопоетичні витоки «Щоденників» Олеса Гончара [Електронний ресурс] / А. О. Буднік. – Режим доступу: <http://www.bdpu.org>. – Назва з екрана, 10.03.2018.
3. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. / О. Т. Гончар ; прим. В. Ковалю. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 6: Берег любові : роман ; оповідання ; статті – 703 с.
4. Гуменна В. Романи О. Гончара «Твоя зоря» і «Берег любові»: народнопоетичні виміри / Віра Гуменна, Руслана Мельникова // Актуальні проблеми мовознавства і літера-

турознавства : зб. наук. праць / відп. ред. М. Л. Дружинець. – Серія : Лінгвістика і літературознавство. – Тирасполь, 2013. – Вип. 1. – С. 74–80.

5. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблема типологій : монографія / М. Гуменний. – К. : Акцент плюс, 2005.

6. Жулинський М. Коли людина буває великою? / Микола Жулинський // Слово про Олеса Гончара : нариси, статті, листи, есе, дослідження / упоряд. В. К. Коваль. – К. : Радянський письменник, 1988. – С. 366–372.

7. Новікова П. Фольклоризм творчості Олеса Гончара як об'єкт дослідження [Електронний ресурс] / Поліна Новікова. – Режим доступу: <file:///D:/Історія%20України/Downloads/608-737-1-PB.pdf>. – Назва з екрана, 10.03.2018.

8. Павличко Д. Дар світла і чистоти / Дмитро Павличко // Слово про Олеса Гончара : нариси, статті, листи, есе, дослідження / упоряд. В. К. Коваль. – К. : Радянський письменник, 1988. – С. 148–155.

9. Росовецький С. К. Фольклорно-літературні зв'язки: компаративний аспект : монографія / Станіслав Росовецький. – К., 2001. – 294 с.

10. Семенчук І. Р. Олесь Гончар – художник слова: дослідження / І. Р. Семенчук. – К. : Дніпро 1986. – 260 с.

11. Українська література: 5-12 класи. Проект програми для середньої загальноосвітньої школи / за заг. ред. Н. Й. Волошиної // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – № 5. – 64 с.

Natalia Lohvinenko

FOLK ART SOURCES IN THE LITERARY HERITAGE OF OLES HONCHAR: METHODOLOGICAL ASPECT

Modern Ukrainian philology unequivocally recognizes Ukrainian folklore as a rich "statutory capital" of our writing of different periods as the basis of all Ukrainian culture and art.

The research of the interaction of these two artistic systems makes it possible to better understand the historical ways of developing the Ukrainian artistic word, the movement of the literary process, to express the specificity of the imaginative thinking of numerous artists.

Ukrainian writers have always found in the folk poetic art a source of deep knowledge of the surrounding reality, artistic and philosophical comprehension of universal human problems. Oles Gonchar was a professor of folklore and did not imagine highly artistic art without the creative development of folk poetic treasures by each of the artists.

The article is devoted to the definition of folklore sources of the writer's creativity in the lessons of Ukrainian literature in the 8th form, which involves the application of the partially-search method in the process of students' independent work, the formation of their humanistic views, the development of artistic tastes, an understanding of the uniqueness of cultures, views, customs, which leads to cross-cultural literacy for integration into a wide world socio-cultural space.

Key words: *Oles Honchar, «Fantasy of the moonlit night», folk song, legend, image-symbol, method of textual research, slow reading.*

Надійшла до редакції 16.03.2018 р.

